

De prioriteit van de politiek

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Versijnt om de veertien dagen

**23ste jaargang nummer 13
22 juni 1968**

Hoofdredacteur: dr. A. L. Constandse

Redactieraad:

**mr. dr. M. Rood-de Boer, prof. dr. J. C. Brandt
Corstius, H. Mozes, mej. E. van der Reijden,
R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof**

**Redactiesecretaris: F. C. van Soesbergen
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641**

**Administratie, abonnementen en advertenties:
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641
giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht**

Advertentietarieven op aanvraag

**Abonnementsprijzen per jaar:
voor Nederland, andere E.E.G.-landen, Suriname
en de Antillen f 9,50,
overige landen f 12,-**

Losse nummers f 0,50

In dit nummer (8 pag.) o.a.:

**Mr. Dr. H. J. Roethof: In Memoriam Robert Kennedy
(pag. 3)**

R. de la Rie: Variaties op een oud thema (pag. 4)

Dr. A. L. Constandse: Ethos van de Arbeid (pag. 5)

E. van der Reijden: De Mammoetwet (1) (pag. 6)

HET Humanistisch Verbond is geenszins een politieke organisatie. Zij is gebaseerd op een algemeen-menselijke objectieve wereldbeschouwing en op idealen aangaande een levenshouding, die universeel van aard zijn, terwijl de politieke en economische systemen, evenals zeden en gewoonten, veelzijdig, maar ook zeer variabel en plaatselijk gebonden zijn. Het humanisme is eeuwen oud, en een politiek regime is in vergelijking daarmee betrekkelijk kortstondig. Toch kan het niet anders, of de humanist is zeer betrokken bij de aard van het staatkundig stelsel, waaronder hij leeft. Dit kan immers vrijheid en menselijkheid bevorderen of schaden, het kan versteend zijn of dynamisch. Juist omdat het humanisme redelijke en zedelijke idealen ondersteunt moet het vaak protesteren tegen menonwaardige verhoudingen.

DE laatste tijd nu heeft de verhouding tussen de volken iets minder in het middelpunt van de belangstelling gestaan dan de binnenlandse verhoudingen. Zelfs in Vietnam is in feite sprake van een burgeroorlog, die verschrikkelijk is verergerd door buitenlandse inmenging. Er blijven natuurlijk conflicten tussen naties (men denke aan het Nabije Oosten) maar we hebben ons al sinds enige maanden vooral bezig gehouden met interne tegenstellingen in landen als de Verenigde Staten, in Spanje, Duitsland, Frankrijk, Tsjechoslowakije, Joegoslavië, om te zwijgen van de culturele revolutie in China of de burgeroorlog in Nigeria. Als we ons beperken tot Europa en Noord-Amerika zien wij dat het hier niet allereerst gaat om strijd over economische stelsels, niet om kapitalisme of communisme, en ook niet om vormen van de oude klassenstrijd. In alle landen zijn het vooral nieuwe generaties en intellectuelen, die de stoot geven tot oppositie en verzet. En het thema is: meer persoonlijke vrijheid, zeggenschap over het eigen lot, dienstbaarheid van politieke systemen aan de mens en aan het ideaal der menselijke waardigheid. Om alles wat vervat ligt in de Verklaring over de mensenrechten van de Verenigde Naties, een verklaring waaraan dit jaar veelvuldig wordt herinnerd.

WAT heeft ons al niet geroerd en getroffen? De studentendemonstraties in de hele

wereld tegen censuur, dwang, verouderde discipline. De massale stakingen in Frankrijk, tenslotte verlopen in loonconflicten, maar toch duidelijk gericht tegen het regime. De moord op Robert Kennedy, een klassieke tragedie in een land, dat door interne tegenstellingen verscheurd dreigt te worden. We zijn nu hevig betrokken bij de komende verkiezingen in Frankrijk en de Verenigde Staten, bij de nawerking daar van de stakingen en de aanslagen. De rouw om Kennedy is internationaal mee beleefd niet alleen uit bewogenheid over het lot van een familie, maar ook uit angst voor de gevolgen der gewelddadigheid in het machtigste land ter wereld.

DIT hevig geïnteresseerd-zijn in binnenlandse regimes is historisch ook verklaarbaar. Tot welke rampen voor de gehele mensheid heeft het nationaal-socialisme in Duitsland niet geleid, en welke grote gevolgen voor Azië hebben anderzijds niet de Russische en Chinese revoluties gehad! Of op een kleinere schaal: welk een kwaad hebben de dictatoriale systemen van Griekenland, Portugal en Spanje al niet aangericht! Hoe huichelachtig klonken uit de mond van hun dictators de veroordelingen van het geweld na de moord op Kennedy! En men begrijpt ook hoe verbluft en verontwaardigd vrijwel alle landgenoten waren, omdat minister Luns – die al op velerlei wijzen het Griekse regime heeft ontzien – niet alleen een vriendschapsbezoek bracht aan Portugal, maar ook nog van de dictator Salazar zei, dat deze veertig jaar lang „waardig en wijs” zijn land had bestuurd! Zulke reactionaire opmerkingen wekken verontusting omtrent de bedoelingen van bepaalde kringen, voor welke de volksinvloed blijkbaar al veel te ver gaat. En juist zulke opmerkingen prikkelen tot verhoogde waakzaamheid.

NOGMAALS: het gaat niet om een dwingende keuze tussen een bepaalde produktiewijze, of tussen democratische partijen. Wel gaat het om die democratie zelf. En vandaar de gretige belangstelling voor de verkiezingen in Frankrijk en Amerika. Vandaar ook de prioriteit, die in bepaalde perioden van hoogspanning de politieke ontwikkeling opeist.

KRITISCH ALLERLEI

Ridder (I)

EEN redacteur van de Haagse Post heeft een rede opgeschreven die Ridder van Rappard, burgemeester van Gorinchem, heeft gehouden voor leden van het Oud-Strijders-Legioen. Hij is een verzamelaar van kranteknipsels betreffende zijn tegenstanders, en dat zijn er heel wat: professor Delfgaauw omdat deze pacifist is; de schouwburgdirecteur Peter Lohr omdat hij wel eens heeft deelgenomen aan de televisiesatire 'Zo is het...'; vrijwel alle Nederlandse hoofdredacteurs; lieden die in het Vorstenhuis alleen maar een ornament zien of die het carlisme van de echtgenoot van prinses Irene hebben gebruikt om haar rechten op de troon te liquideren; de VPRO, die een zelfmoordbrigade wordt genoemd; mevrouw Zeldenrust-Noordanus, die 'de afschuwelijke uitdrukking coiteren heeft uitgevonden'; en nog vele anderen. 'De vaderlandse cultuur gaat ten onder in halfzachtigheid, lafhartigheid, straatterreur, leugenachtig denken en vuilschrijverij... Het gezag wordt verteerd in een zelfbevekkingscultus... Er werkt in Nederland een vijfde colonne van staatsvijandige nihilisten...' De ridder eindigde met de opmerking, dat 'het leven geen lolletje is' en met de mededeling 'dat wij een horizontale opdracht hebben die in het begrip kruis is gesymboliseerd, en een verticale binding met een hogere macht waaraan wij verantwoording schuldig zijn'.

Ridder (II)

HET kwaad zit hem dus in het ongelooft, dat is duidelijk, en bij de katholieke Delfgaauw en de protestantse VPRO moet het ware geloof wel zoek zijn. Enigszins smalend sprak de ridder ook over de Erasmusherdenking in Rotterdam, het volgend jaar, 'Die man is in 1466 geboren, maar die schijnt zo nodig in 1969 herdacht te moeten worden'. Er zou een stuk worden geschreven door Hugo Claus, maar die heeft afgezegd omdat hij geen verwantschap voelde met Erasmus. 'Weet u wie ze daarna gevraagd hebben? Een van de meest bedenkelijke figuren die we op het ogenblik aan het literaire firmament hebben. Een man die de regenten haat en die daarvan blijk heeft gegeven in zijn boek 'Bericht aan de Rattenkoning...' ...Daar gaat me dus een man die regenten zegt te haten, Erasmus herdenken, die via Willem de Zwijger het humanisme heeft verspreid, dat de regenten juist aan de macht heeft gebracht'. De ridder wist nog niet, dat ook Harry Mulisch zijn opdracht heeft teruggegeven. Pikanter is dat hij blijkbaar meent dat

het katholieke humanisme van Erasmus in Noord-Nederland de calvinistische regenten (van wie sommigen weliswaar door Erasmus zijn beïnvloed) 'aan de macht heeft gebracht'. De ridder gebruikte woorden, die niet bepaald gemeengoed zijn. Zo heeft volgens hem Jan Cremer een prijs gekregen omdat hij uitdrukking heeft gegeven 'aan iets dat te maken heeft met een zeker getal onder de honderd, namelijk de flipstand'. En wat hij onder humanisme verstaat moet daarvan ook wel een bijzondere variatie zijn!

De Dichter

Gods wijsheid

TOEN de Tweede Kamer de vermoorde Amerikaanse predikant Martin Luther King herdacht deed de voorzitter van het parlement mr. F. J. F. M. van Thiel medede, dat hij aan de voorzitter van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden een telegram van rouwbeklag had gezonden. En daarin kwam deze passage voor: 'Wij hopen van ganser harte dat zijn nabestaanden in hun geloof de kracht zullen vinden om hun persoonlijk verlies te dragen aangezien God in zijn onnaspeurlijke wijsheid aanleiding vond om zijn trouwe dienaar tot zich te nemen.' We dachten dat de tijd voorbij was, waarin men een weduwe vroeg te berusten in de moord op haar man omdat zij daarin 'de hand Gods moest zien'!

Antiek huwelijk

EN dan nog het volgende nieuws: 'Een kerkelijke rechtbank in Italië heeft een drie jaar geleden gesloten huwelijk ongeldig verklaard omdat de bruid niet als maagd naar het altaar zou zijn gegaan. De bruidegom, ene Angelo, vernam daags voor het huwelijk bij geruchte dat hij zijn bruid niet kreeg in de staat die hij zich voorstelde. Hij rende naar zijn Vincenza's huis en zwoer dat hij zich weer zou laten scheiden als hem in de praktijk zou blijken dat hij een kat in de zak had gekocht. Daags na de trouwerij ging hij zijn beklag doen bij de bisschop. Na drie jaar getuigenverhoren kreeg Angelo zijn zin.'

Het verbond

IN het Haarlems Dagblad heeft de heer Willemse een ingezonden stuk geschreven over de afwezigheid van 'de God der liefde' en gesproken over 'een vervloekte wereld.' Daarop heeft de heer L. Molendijk een belangwekkend commentaar gegeven: God had alleen een verbond gesloten met de Joden en die zijn terug in Palestina, maar met ons heeft Onze Lieve Heer niets van doen. We hebben hier wel te maken met mythologie, maar de verklaring over het feit, dat we van God verlaten zijn, mag interessant worden genoemd. Als we aannemen dat de mensen zich hun goden voorstellen naar hun eigen beeld, heeft de schrijver zich verzoend met onze misère. Hij zegt dan: 'De tien geboden zijn de grondwet geweest van een volk dat aan de voet van de berg Horeb een gelegaliseerde overeenkomst (verbond) had gemaakt met de levende God. Dat het betreffende volk een principiële verbondsbreuk heeft gepleegd is een tweede zaak, doch dat volk is wederom volgens de profetische fingerwijzing terug in Palestina (Jesaja: hoofdstuk 19 vers 16 tot 25). Met onze democratie, met onze wereldmaatschappij van mensen, met de UNO

heeft die levende God generlei vastgesteld verbond, noch doen de mensen blijken op zulk een verbond te zijn gesteld. Ergo kunnen de mensen zich niet op die God beroepen, en zijn wij als mensen, mensen en mensheid zonder God en Gebod, met alle gevolgen van dien.'

Navolging

EEN lezeres schrijft ons dat een bericht over een bijzondere kerkdienst haar meer deed denken aan 'navolging van het Humanistisch Verbond' dan aan 'De navolging van Christus'. In Leiderdorp zou namelijk op 26 mei een protestantse professor spreken over 'het herkennen van God', opgeluisterd door gitaarspel en met gelegenheid tot het stellen van vragen na de toespraak. Dit is overigens geen nieuwigheid meer: ook kerkgangers willen wel een woordje meespreken en niet alles aannemen voor zoete koek. Zo'n bijeenkomst is natuurlijk geen 'dienst', geen stichtelijke aangelegenheid. Dat is een vooruitgang, een bewijs van emancipatie. De discussie is overal aan de orde. De Westduitse socialistische leider Steffen zei in Kiel: 'Ik pleit er voor dat socialistische politici met de kiezers zo ongezoeten openlijk spreken, als zij dat onder elkaar bij hun bier doen.' Dominees en pastoors zouden dit ook kunnen doen!

Dame

MET Dame Irene Ward, 73 jaar oud, conservatief lid van het Britse Lagerhuis, moet de ridder van Gorcum het wel oneens zijn. Zij is voor vijf dagen als parlements-lid geschorst wegens rebellie tegen een heilige traditie. Ze weigerde zich te onderwerpen aan rantsoenering van de spreektijd, wou ook niet op haar plaats gaan zitten, bleef protesteren. En toen zij door een bode uit de zaal werd gezet riep zij: 'Het parlement bestaat niet meer. Het is veranderd in een dictatuur'.

Babel

Zo aardig in Babel
stijgende ergernis
(vandaar)
het vreemde werkvolk
zonder kennis van basis
opstapelend
toren van schimmel
vretend verledenresten

bij onweer, zware regen
als alles stil lag
de architecten en de koning
vloekend onder een afdakje
ik bijna godsdienstig
iedereen afsmekend hulp van boven
laat de boel instorten lieve dame
sla weg die fingerwijzing van bederf

en dan de dag
onmenselijk plezier
als de aarde
woedend, huiverend van afschuw
het vuil van haar vel schudt.

D. HILLENIUS

(Uit: De Gids, no. 10, 1966).

In memoriam

ROBERT KENNEDY

HET is welhaast een gemeenplaats te constateren, dat de verachtelijke moordaanslag op senator Robert Kennedy de wereld heeft doen opschrikken. Wederom is het wapen van de sluipmoord gehanteerd, als middel in de politieke strijd. Woorden zijn nauwelijks in staat onze gevoelens op dit punt tot uitdrukking te brengen. Diepe bewogenheid gaat uit naar de naaste familie, die binnen korte tijd andermaal met een dergelijk afschuwelijk feit wordt geconfronteerd. Maar daarnaast zijn er andere gevoelens, die ons bekruipten.

HET gaat niet goed met de wereld waarin wij leven. Enerzijds is er de wereld van de armoede en de schreeuwend onrechtvaardige toestanden, die daar bestaan. Geen wonder, dat onder die omstandigheden de spanningen zich voortdurend ophopen. Anderzijds is er de wereld van de overdaad, waarin wij het voorrecht hebben te leven, maar die ook al geen wereld blijkt te zijn van bevredigende menselijke verhoudingen. Niet te verwonderen, dat ook daar de onlustgevoelens een uitweg zoeken en zich in steeds heftiger botsingen ontladen.

SOMS dringt de gedachte zich op, dat we in een wereld van barbaren te land zijn gekomen. In elk geval leven we in een situatie, waarin het openlijk geweld de discussie, met

name de politieke discussie, in snel toenemende mate dreigt te vervangen. Een verontrustende gedachte. Want bij alle begrip voor verzet tegen onrechtvaardige of onrechtvaardig geachte toestanden, moet men zich toch goed realiseren, dat geweld als uiterste middel zou dienen te worden beschouwd. Uiterste middel; alleen te verdedigen als andere middelen werkelijk zijn uitgeput. Als immers één ding zeker is, is het wel, dat geweld steeds de neiging vertoont, nieuw geweld uit te lokken en dat systematisch toegepast geweld zonder twijfel zal leiden tot steeds toenemende verbittering.

NIET de haat, maar de liefde, zou de voor naamste menselijke drijfveer moeten zijn; de enige althans, die perspectief kan openen op een toekomst. Waar de haat opvlamt, wordt de rede verduisterd en zijn de mogelijkheden tot echte dialoog, tot werkelijke samenspraak afgekapt. Als humanisten is het onze taak de mensen er meer dan ooit van te doordringen hoezeer wij het juist van die samenspraak zullen moeten hebben. Omdat waar de haat gaat regeren en gevoelens van agressie vrij spel krijgen – en zij grijpen in feite in snel toenemende mate om zich heen – er voor de wereld geen hoop meer is.

RTH.

Oorlog en vrede

NU de vroegere koloniale gebieden tot soevereine staten zijn gepromoveerd, en het aantal staten daardoor aanzienlijk is vergroot, stelt men zich de vraag of deze uitbreiding de wereldvrede gunstig of ongunstig zal beïnvloeden. Soverein betekent: ik heb niemand te gehoorzamen, ik kan doen, wat ik wil, bewapenen en oorlogvoeren inclusief. Deze staat heeft bewapening nodig, want een soevereine staat zonder bewapening is een contradictio in terminis, omdat de wil en de macht om zich te handhaven de enige rechtsgrond is van zijn bestaan. Recht en macht zijn hier gelijkwaardige begrippen. In de rimboe is alles soverein en een volkerengemeenschap, waarbij elke staat op militair gebied doen kan wat hij wil, is de rimboe in optima forma. De volkenbond en de V.N. hebben gepoogd van deze rimboe een ordelijke samenleving te maken, maar het is hun niet gelukt.

KAN bij een geschil tussen de staten de rechter dan geen uitspraak doen? Een rechter kan een wijs man zijn, maar een andere rechter kan even wijs zijn en toch een ander oordeel vellen. De betekenis van de rechter hangt niet in de eerste plaats af van het feit, dat hij de enige juiste uitspraak doet, maar wel van het feit, dat de staat met al zijn machtsorganen achter de rechter staat; neem deze machtsorganen weg en het recht heeft zijn betekenis verloren. Laat een rechter uitspraak doen over Vietnam, Oost-Duitsland, het Midden-Oosten of Gibraltar. Zijn mening wordt voor kennisgeving aangenomen en men gaat over tot de orde van de dag. Waar geen internationale macht aanwezig is, heeft internationale rechtspraak geen zin. Recht zonder

macht is een begrip zonder inhoud. Recht is, wat de hoogste macht als recht decreteert.

WAAR deze macht ontbreekt, herneemt de natuur haar rechten; daar heeft de soevereiniteit vrij spel, daar kan Duitsland een oorlog ontkenen, kunnen de Amerikanen hun bommen laten vallen op Hanoi en kunnen de Arabieren dromen van de vernietiging van het Joodse volk; en dit alles krachtens het natuurrecht, krachtens hun soevereiniteit. De mensheid heeft nodig een centrale macht, die de staten verbiedt zich te bewapenen, en oorlog te voeren, gelijk de staat zijn burgers verbiedt een geschil met vuurwapenen te beslechten. Zolang de mensheid deze macht niet opbrengen kan, is ze nog niet rijp voor de wereldvrede. Laten we hopen, dat het licht der rede eenmaal zal doorbreken, tenzij naar de uitspraak van de oude Romeinen de goden besloten hebben de mensheid te vernietigen en haar daarom met blindheid blijven slaan. Wereldfederatie. Wereldvrede. Een Utopie? Misschien, maar een andere weg is er niet.

H. VAN BRUGGEN

Droge naaldjes

*de indifferentie van de zee
de doelloosheid van de wind
de blinde woede van het vuur
de stompzinige passiviteit van de aarde
de bêtise van de mens
Gods volstrekte koude
er was eens een Heer die een kasteel zou bouwen
toen de fundamenteën lagen, was het geld op
laten we maar een spelletje gaan doen
tussen de heipalen*

J. C. VAN SCHAGEN

(Uit De Gids nrs. 2–3, 1968)

Het was zaterdag. De Bilt had ons, door vele oorzaken gestaafd, regenbuiën vanuit het westen toegedacht. Er zat wat vocht in de lucht. In de auto kon je 't niet helemaal zonder ruitenswissers stellen, maar zo af en toe waren er wat vage zonneplekken op de weg. 'De Bilt zal 't wel weer fout hebben,' zeiden we.

Om het beeld van President Kennedy, hier in de buurt, stonden hekken. Over een paar uur zouden er bloemen en kransen neergelegd worden. 't Was de dag van de begrafenis van zijn broer Robert, maar mijn man en ik hadden een andere bestemming. Opa en oma moesten naar de Veluwe gebracht worden. Tot zijn zeventigste jaar heeft opa in de vakantie het land doorkruist op een zware brommer, met oma, sportief in trui en jack en lange broek achterop, maar dit jaar ging het voor 't eerst ongemotoriseerd. 't Was even wennen voor ze, al had een gemakkelijke reis per auto, met een uiteraard uitgebreidere bagage achterin, en niet meer afhankelijk te hoeven zijn van 't weer, toch ook z'n aantrekkelijke kanten.

't Was een klein hotelletje, waar ze logeerden, met een klein eetzaaltje en een klein, als recreatie-vertrek vermomd, lelijk huiskamertje. Buiten in een open serre dronken we huiverig een kopje koffie. In een hoek zat een bejaarde dame een kruiswoordraadsel op te lossen: 'Een havenplaats in Groningen?' 'Delfzijl,' zei haar man. 't Was kil en druilerig. Om het kwartier passeerde er een trein. Sommige treinen stopten aan het stationnetje vlakbij. Andere daverden in volle vaart langs. Dat waren sneltreinen. 'Zullen we een eindje wandelen?' Paraplu's mee, voor 't geval De Bilt gelijk kreeg. De omgeving was prachtig. We zagen een kristalhelder beekje en merkwaardig in elkaar gestrengelde bomen. Op een weiland liepen een stuk of acht mooie paarden. Die waren van de politie. Een waakhond in een ren blafte tegen ons. Ja, zoet maar, we doen niks, alleen wat rondlopen. Op open plekken moest de paraplu op. De regenbuiën van De Bilt hadden ons gevonden.

In het eetzaaltje brandde licht. Aan de tafeltjes zaten nog andere bejaarde echtparen. Op een bord aan de wand stonden de tijden. Zolaat ontbijt, zolaat lunch, zolaat diner en dan iets over lunchpakketten en: 'Douche van tevoren bespreken i.v.m. de afwas in de keuken.' 'Wat betekent dat nou?' vroeg ik verbaasd. 'O,' zei mijn man, 'dan houdt er eentje de deur dicht en een ander houdt het vergiet boven je hoofd en de afwas zetten ze om je heen. Dat gaat in één moeite door.'

Op de terugweg ontmoetten we nog meer buien vanuit het westen. 'Als ik daar logeerde, bleef ik de hele dag in bed,' zei mijn man.

De hekken om het Kennedy-beeld waren alweer weg, toen we terugkwamen. Het bronzen hoofd glom. 'Naar zo'n herdenking zou ik nooit toe gaan in die regen,' dacht ik.

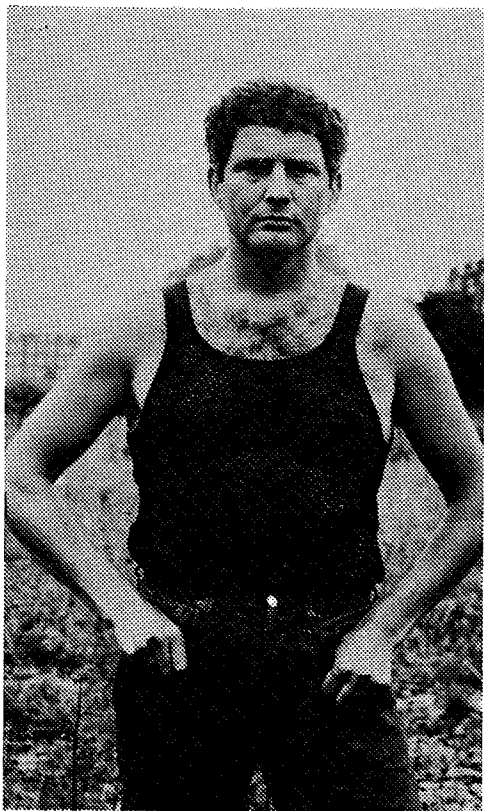
Koud en in-triest overal van, van de regen, van Kennedy, van het sombere hotelletje en van al die druipende koeien en varkens onderweg in de weilanden, kroop ik thuis onmiddellijk in bed. Volgens mijn man is er tijdens ons hele huwelijk nooit één probleem geweest, dat ik niet heb opgelost met een kop thee en een paar uur naar bed. Toen ik wakker werd, stond hij naast me. 'Hier is thee,' zei hij.

Uit de radio kwam een reportage van de uitvaartdienst van Kennedy. Hij had gedroomd van dingen, die er niet zijn en gevraagd: 'Waarom niet?' En dat scheen niet te mogen.

JAN Wolkers heeft een nieuw boek geschreven. Op de eerste bladzijde overlijdt zijn broer. En dat is nu precies wat ik op het werk van Wolkers tegen begin te krijgen: het draait om een zeer persoonlijke, ondanks de ernst ervan toch nogal beperkte problematiek, en daarvan lijkt hij zich niet te kunnen los-schrijven. Nu is het natuurlijk het goed recht van iedere kunstenaar zich bepaalde restricties op te leggen, maar wanneer hij zich zozeer beperkt tot een zelf beleefde werkelijkheid die in tal van variaties telkens weer opduikt, dan getuigt dat toch niet van artistieke rijkdom, lijkt het.

MAAR dit schrijvende realiseer ik mij, dat Achterberg hele boeken vol dichtte over een zeer beperkte thematiek, en er zijn vrijwel geen inzinkingen in zijn werk. Ik bedenk me, dat ik kort geleden Marga Minco gerecenseerd heb, die ook geen uitgebreid repertoire van thema's te bieden heeft. Waarin zit hem dan de weerzin die de opnieuw stervende broer van Wolkers bij mij oproept? Misschien in het surrealistische, het ongrijpbare van die broer, het mythische vaak, dat hem in het doorgaans voor realistisch versleten werk van deze schrijver misplaatst maakt. Misschien ten dele, want ik houd niet van de epische verdichting zoals deze schrijver die kennelijk op zijn wat wazige broer toepast.

MAAR ik kan niet ontkennen, dat hij wel degelijk een functie heeft in de afrekening met het ouderlijk huis die veel van het werk van Wolkers inhoudt. Een functie overigens, die vaak lijnrecht tegengesteld is aan die in *Horrible Tango**, Wolkers' laatste boek, waarin het niet meer om het ouderlijk huis gaat, maar alleen om die broer. Ik ben geen psycholoog, en Wolkers zelf waarschuwt mij, met de humor die bij hem op de onverwachtste momenten om de hoek komt kijken, door het citaat uit Tom Poes waarmee zijn nieuwe boek begint: *'Héél gezellig, Bommel! Jammer dat Zielknijper niet kon komen; hij houdt ergens een lezing over de fictieve broederbinding of zoiets'*. Maar zon-

Variaties op een oud thema

Een dance macabre van Jan Wolkers

der al, teveel gebeunhaas kan men toch wel vaststellen, dat Wolkers zich van de vader heeft los-geschreven (hij komt in het nieuwe boek niet meer voor), maar dat hij met de broer nog op geen stukken na klaar was.

NU schrijft hij zich los van de broer, en die losmaking is blijkbaar zo noodzakelijk en zo fundamenteel, dat een enorme reïncarnatie van de broer nodig is in de vorm van een geweldige neger, met wie de conversatie uiterst beperkt is, die hulpeloos is en afhankelijk van de ik-figuur. Deze heeft ten opzichte van hem dezelfde ambivalente gevoelens die we in ander werk tegenover de vader aantreffen: hij houdt van hem, verzorgt hem, maakt zich bezorgd over kleinigheden, dringt er tenslotte bij zijn vrouw op aan een driehoeksverhouding te beginnen, die in een droom zelfs op de vernietiging van de vrouw zou moeten uitlopen. Maar daartegenover staat een diepe haat tegen het andere, die culmineert in de droom van een geweldig gevecht in het bizarre landschap van een stuk opgespoten land aan de rand van Amsterdam, waar de neger werkt in een oudpapierhandel.

MAAR hij huilt, als hij hem tenslotte moet achterlaten in een vreemdelingenpension in de binnenstad, terwijl dat toch duidelijk de afschrijving van het probleem betekent. En dat is ook niet zo'n wonder bij het afscheid van de man die de reïncarnatie is van iemand met wie je de eerste initiatie-riten hebt beleefd, eerbiedig op een afstand, half-begrijpend, maar door het huiveringwekkende intens verbonden (de broer met het meisje in de loofhut!).

DE rol van Dodie, het liefje van de hoofdfiguur, blijft betrekkelijk vaag. Het is een tegenover alle oergeweld nogal willoos schepseltje en zij heeft ook niet zoveel functie in het verhaal, behalve dan om, bijna komisch af en toe, uitleg te geven aan de symboliek, die, zoals we dat van Wolkers gewend zijn, nogal overvloedig is. In *Horrible Tango* is het vrijwel geheel seksuele symboliek, daarom is het dus bepaald geen boek voor de befaamde fatsoensrakers. Buiten dezen zullen er trouwens ook wel anderen gruwen van het geweld dat in dit boek onverhulder dan in vorig werk naar voren komt. De piëteit die in bij voorbeeld *Terug naar Oegstgeest* toch een belangrijke rol speelde tegenover de vader, is ten opzichte van de broer niet nodig. Het boek is daardoor aanzienlijk harder, zoals ook de strijd er een is van gelijkwaardige partijen. Wolkers neemt geen blad voor de mond: in harde, rechtlijnige taal (het zijn maar honderdvijftig bladzijden korte, bijna afgebeten zinnen) zegt hij waar het naar zijn mening op staat, en zijn protest krijgt, half in verbeelding, half in werkelijkheid, gruwelijk gestalte in een overvloed van geweld. Het hardere van dit laatste boek lijkt een teruggrijpen naar de verhalen uit *Serpentina's petticoat* of *Gesponnen suiker*, zoals we die later ook in *De hond met de blauwe tong* tegenkomen. Voor mij is Wolkers trouwens op zijn sterkst in zijn verhalen en is alleen *Terug naar Oegstgeest* een gave roman (zeker niet het nogal rammelende *Kort Amerikaans*); *Horrible Tango*, meer een novelle dan een roman, schijnt die mening te bevestigen.

TOEN ik dezer dagen die eerste verhalenbundel, uit 1961, nog eens doorlas, merkte ik, dat

de motieven in die verhalen nog precies dezelfde zijn als in alle later werk: de vader, de godsdienst, de broer... Maar wat veranderd is, is de taal. Want in geen enkel boek, ook niet in *Terug naar Oegstgeest*, is die zo gespannen, zo ontdaan van iedere ornamentiek, zo direct als in *Horrible Tango*, zelfs al gaat die directheid soms verloren in een wat teveel aan symboliek. Door die symboliek echter brengt Wolkers zijn werk tevens op een algemener vlak dan alleen maar het teruggrijpen op persoonlijke zaken; het tilt zijn werk boven de persoonlijke belevingswereld uit, die er niettemin de basis van blijft en die door zijn steeds terugkerende beelden de oorzaak is van een zekere eentonigheid. De introductie van de neger is waarschijnlijk noodzakelijk geweest om een nieuwe bron van symboliek aan te boren, want de neger heeft er heel wat van zijn oude eiland meegebracht.

SEX, sadisme, dood, ze zijn opnieuw te vinden in *Horrible Tango*, en misschien wel 'horriber' dan ooit. Daardoor heeft het boek iets dat tegenstaat, zoals ik in het begin al poogde aan te duiden, maar het heeft tevens iets fascinerends, waardoor men het toch niet ongelezen mag laten. De forse, 'gebeeldhouwde', soms haast plechtige taal met een duidelijk bijbelse beeldspraak, die Wolkers uit zijn verleden meestorst, gevoegd naast zijn heidense, primitieve boodschap, brengt een spanning teweeg, die vrijwel ongeëvenaard is. In dit laatste boek heeft Wolkers de oude motieven, althans een selectie eruit, opnieuw samengebracht, samengebond is misschien beter gezegd, want compacter heeft hij het niet eerder gezegd. Het lijkt een definitieve afrekening, een soort 'Oegstgeest zonder masker'. Toch blijf ik erop hopen, dat Jan Wolkers zich zal vernieuwen, want wat ik na *Terug naar Oegstgeest* al dacht, moet nu definitief gebeurd zijn: zijn thema is met dit laatste, onverwachte boek, uitgeput. De wijze waarop hij echter de neger met zijn achtergronden, zijn land van herkomst, aftekent, de desintegratie van diens achtergrond en cultuur in het nieuwe sociale milieu, lijkt mij een rechtvaardiging van die hoop op vernieuwing. Voor een talent als dat van Wolkers is er stof te over.

EN vindt u het te gruwelijk? Zet dan liever het journaal en de radionieuwsdienst af, zeg uw abonnement op de krant op en lees alleen de Libelle. Als u dat toch ook niet wilt, hoort Wolkers op uw menu.

R. DE LA RIE

*) Jan Wolkers: *Horrible Tango* (Meulenhoff, Amsterdam). Prijs f 6,-.

Radiolezingen

(Hilversum I)

Zondag, 23 juni 9.45-10.00 uur: C. van Rijsinge: *'Prometheus ... de vooruitdenkende'*.

Zondag, 30 juni 9.45-10.00 uur: Protestdienst? Interview met H. Lips over het boekje 'Jullie hebben makkelijk praten' van ds. J. H. Diekerhof.

Ethos van de arbeid

Ontkerstening van een begrip

IN het rapport Humanisme en Arbeid, uitgegeven door de Stichting Socrates, lezen we over een humanistische waardering van de arbeid onder andere het volgende: 'De arbeid moet worden gezien als uiting van de mens en als middel tot zijn zelfverwerkelijking. In en door de arbeid dienen menselijke waarden vervulling te vinden. De arbeid is enerzijds een noodzakelijke, maar anderzijds toch ook zelf gekozen inspanning, waartoe de natuur de mens heeft uitgedaagd. De arbeid is gebaseerd op de vrijheid van de mens, die zelf zijn bestaansvoorwaarden wil scheppen en daarin ook grotendeels slaagt.'

HET is duidelijk, dat hier sprake is van een idealistische opvatting. Het is een lange weg geweest om tot die 'ethos van de arbeid' te komen. Over 'ethiek van de arbeid' kan men nauwelijks spreken, want de ethiek omschrijft de normen, die op *alle* gebieden van het leven behoren te gelden: in de samenleving, het huwelijk, de sexualiteit, de studie enz. Onder 'ethos' verstaat men eerder de maatstaven en de bijzondere regelen, die op een bepaald gebied in acht genomen zouden moeten worden.

Christelijke visie

DE christelijke opvatting van de arbeid is, dat hij een vorm is van godsdienst: men werkt om God te eren, want hij heeft de plicht tot werken ingesteld. Arbeid is levensvervulling in opdracht van een macht buiten ons. We zien nu echter in de Middeleeuwen, dat de soorten arbeid zeer verschillend worden gewaardeerd: landarbeid geldt als laag (voor lijfeigenen en horigen) het ambacht der vrije burgers hoger, nog meer de geestelijke werkzaamheid der priesters, en daarnaast het handwerk der ridders: de oorlog. In 'opdracht van God' moet de boer de priesters en ridders voeden, de geestelijke moet voor het zieleheil zorgen van boer en ridder, de ridder behoort boer en priester te beschermen. Maar in de praktijk is de feodale samenleving gebaseerd op de uitbuiting van boer en burger door adel en geestelijkheid. Vandaar dat de onderste klassen voortdurend moet worden gewezen op de 'wil Gods': 'In het zweet uws aanschijns zult ge uw brood verdienen'. Na de uitdrijving uit het paradijs is arbeid, plicht, dwang, ondankbaar. Men leeft in een maatschappij, die weinig investeert. Kapitaal wordt door de feodale kasten verbruikt, en vandaar ook de afkeer van rente bij het lenen. Met name wanneer terugbetaling verzekerd kan worden geacht (door onderpand bijv.) geldt rente als woeker.

Het Calvinisme

DEZE zienswijze verandert, wanneer kapitaal rationeel wordt geïnvesteerd en door middel van de arbeid zo productief blijkt, dat een normale rente wel kan worden betaald. Deze ontwikkeling valt samen met de opkomst van de derde stand (die zich op nijverheid en handel concentreert), het verval van de Middeleeuwse maatschappij en dus van de oppermacht der katholieke kerk en met de opkomst van het calvinisme, dat grote betekenis heeft gehad voor het kapitalisme.

MAARTEN Luther was in vele opzichten een Middeleeuwer, in dienst van absolute vorsten die zich van Rome hadden losgemaakt, en grotendeels vervuld van feodale opvattingen.

Bij Calvijn echter vindt men nieuwe economische opvattingen weerspiegeld. Nog altijd is arbeid het vervullen van een goddelijke plicht, het beroep is een roeping Gods. Maar werken is vooral een verdienste, als door zuinigheid en soberheid kapitaal wordt gespaard en belegd, de productiviteit wordt verhoogd... en de winst. Het winstmotief wordt geheiligd door de spaarzaamheid.

Hoe echter het calvinistische proletariaat te verzoenen met de opeenhoping van het kapitaal in handen van een minderheid? Dat is Gods ondoorgrondelijke wil. En erbij gesleept wordt vaak de theorie van de predestinatie, de vóórbeschikking. God kiest willekeurig uit wie hij zalig zal maken of zal verdoemen. Nu slaan deze begrippen eigenlijk op hemel en hel. Maar God heeft dus *niet* alle mensen lief. Calvijn zegt zelfs: 'Hij haat degenen die niet van zijn geest zijn'. Zo'n opperheer en meester is dus best in staat ook een deel der mensen al op aarde voor te beschikken voor rijkdom en macht, en anderen voor armoede en slavernij. De socioloog Max Weber en de theoloog Ernst Troeltsch hebben over de verhouding tussen protestantisme en kapitalisme overigens belangwekkende studies geschreven.

Liberalisme

MAAR vooral in de achttiende eeuw gaat de burgerij zich emanciperen van theologie en kerk. Tegenover de askese en de afkeer van lusten stelt zij de mogelijkheid tot zinlijk, materieel en geestelijk genot in een lustaanvaardende cultuur, gebaseerd op een productieve economie. Hoog gewaardeerd is nog steeds de geestelijke arbeid, maar als bron van kennis, die kan worden toegepast in de techniek. De 'intelligentsia' wordt anti-clericaal. Arbeid is geen goddelijke, maar menselijke verplichting, die het welzijn kan verhogen. Hij is een dienst jegens de mensheid, geen godsdienst. Het liberalisme ontwikkelt zich in strijd met adel en clerus. 'Arbeid adelt', niet de afkomst. Het is geen wonder dat de arbeidersklasse, als zij zich emancipeert, op zulke denkbeelden voortborduurt. Kapitaal is 'gestolde arbeid' van de ganse gemeenschap, maar daaraan ontvreemd door een minderheid van bezitters, zo wordt er betoogd. Vandaar de eis tot socialisering. De arbeid blijft hoog gewaardeerd. In tal van rode programma's wordt arbeidsplicht voorgesteld als sociale taak, bijvoorbeeld ook voor nietwerkende rijkelui. De opvatting van de arbeid is humanistisch en idealistisch. 'Recht op arbeid' wordt algemeen geëist.

'Recht op luiheid'

MAAR in de negentiende eeuw ontstaat ook de stroming, die arbeid beschouwt als een onbehaaglijke last. Altijd was er heimwee naar het paradijs, in de herdersromans bood de natuur rijkelijk wat de mens nodig had, Rousseau beschuldigde de cultuur van het verderven der edele natuur. Nu, in de periode der techniek, ontstaat de gedachte dat de machines onze slaven zijn, die ons vrij zullen maken van arbeid. In 1883 schrijft Paul Lafargue, de schoonzoon van Marx, zijn brochure 'Recht op luiheid'. Hij spot met het 'recht op arbeid' en kondigt de periode aan dat de menselijke persoonlijkheid door vrije tijd (die hij provocerend 'luiheid' noemt) tot creatieve ontplooiing kan komen. De brochure is een loflied op de zinlijke, materiële en geestelijke genietingen van de vrije mens. Merkwaardigerwijze heeft de Engelse schoonheidsminner Oscar Wilde niet lang daarna zijn 'Soul of man in socialism' geschre-

Ian Dragan: Droom

ven, waarin hij voorspelt dat het socialisme in dienst zal staan van een nieuw individualisme: het productie-apparaat zal door de machine meer en meer de mens vrij maken... van arbeid.

Natuurlijk is ook dit een humanistische visie. En vooral een idealistische visie, zolang twee derde der mensheid nog in grote of betrekkelijke armoede leeft. Maar aantrekkelijk is zij wel.

CONSTANDSE

Europees congres der IHEU

WIJ herinneren nogmaals aan de gelegenheid, die er bestaat tot deelneming aan het Europees Congres van de Internationale Humanistische en Ethische Unie, welk congres zal plaats vinden in Hannover van 14 tot en met 19 juli. Het is gewijd aan het behoud en de vervulling van het leven, zoals in ons blad van 25 mei is uiteengezet. Er zullen niet alleen voordrachten worden gehouden en discussiegroepen worden gevormd. De gastheer van het congres, het gewest Nedersaksen van de Bund Freireligiöser Gemeinden Deutschlands, biedt de deelnemers de opvoering aan van een toneelstuk, er zijn twee cocktailparties (met gelegenheid tot dansen) en excursies. De openingsbijeenkomst, waarop Dr. S. L. Mansholt het woord zal voeren, wordt opgeluisterd door een koor en muziek. De stad Hannover biedt een belangwekkende verstrooiing (parken, water, musea) en de omgeving kent schilderachtige plekjes. De deelnemerskosten bedragen voor jongeren tot 25 jaar slechts 20 mark, voor volwassenen 100 mk, voor hen begeleidende deelnemers 75 mk, gedrukt verslag inbegrepen. Desgewenst zorgt de bond, die als gastheer optreedt, voor het reserveren van logies. Voor inlichtingen wende men zich tot het secretariaat van de IHEU, postbus 114, Utrecht.

Het congres zal zich niet alleen bezig houden met het behoud van het leven en de menselijke vervulling. In kleinere groepjes zal er worden gediscussieerd over verplichtingen jegens de samenleving, de jeugd, de opvoeding, huwelijk en gezinsleven, het handhaven van de vrede, enz. De congres-talen zijn Engels, Frans en Duits.

De mammoetwet

(1)

Eene groote en blijvende weldaad?

DE Wet op het Voortgezet Onderwijs (beter bekend als de Mammoetwet) treedt 1 augustus 1968 in werking. De vader van deze mammoet is oud-minister Cals. De geboorte van het kind – de wet werd op 12 februari 1963 door de Eerste Kamer aangenomen – werd met veel publiciteit omgeven. De waardering was echter uiteenlopend, hetgeen verwarring bracht. Men sprak van een mooi kind, een lelijk kind, een vroegtijdige geboorte en zelfs van een miskraam. Moesten we er nu blij mee zijn of niet? Er is inmiddels heel wat aan deze baby gedokterd voor wij hem binnenkort in zijn ware gedaante te zien krijgen. Dit was te verwachten, want minister Cals heeft ons een Raamwet geschonken en tal van deskundigen zijn daarna aan het beraadslagen en experimenteren gegaan om dit geraamte levensvatbaar te maken. Nu de mammoet zijn eerste stappen in onze scholen gaat zetten, is een kennismaking op zijn plaats. Zeker voor die ouders wier kinderen hij straks door de wegen van het onderwijs voert.

Van Thorbecke naar Cals

ONS voortgezet onderwijs is tot nog toe geregeld in maar liefst zes wetten, waarvan de Middebaar Onderwijswet van Thorbecke de oudste is. Thorbecke noemde zijn wet 'eene groote en blijvende weldaad' en zij is inderdaad een eeuw lang de peiler van ons onderwijsstelsel geweest. In hun zuivere vorm zijn de oude onderwijswetten standenwetten. De verschillende schooltypen waren bedoeld voor bepaalde groepen uit de hiërarchisch geordende maatschappij van toen. Overgang naar een ander onderwijsniveau was niet mogelijk. Bepalend voor de schoolkeuze was de stand en niet het verstand.

Tussentijdse wetsherzieningen bleken op den duur ontoereikend om het onderwijs aan de nieuwe maatschappelijke inzichten aan te passen. De gedachte brak langzamerhand door, dat ieder kind recht heeft op gelijke onderwijskansen. Ook op psychologisch, pedagogisch en didactisch terrein evolueerden de inzichten en er ontstond behoefte aan een andere aanpak van leerlingen en leerstof. Ons onderwijs toonde nog meer tekorten. Daar waren de jaarlijkse duizenden doublures, daar was het grote percentage leerlingen dat zonder diploma de school voortijdig verliet, daar waren klachten van bedrijfsleven en universiteit over een te gebrekkige voorbereiding op de toekomstige taak.

MINISTER Cals heeft uit dit alles de consequentie getrokken. Ons onderwijs ging radicaal op de helling. De Mammoetwet omvat het gehele voortgezet onderwijs, d.w.z. alle onderwijs tussen de basisschool (lagere school) en het wetenschappelijk onderwijs. De nieuwe wet biedt de mogelijkheid om ons onderwijs te moderniseren in organisatorische en onderwijskundige zin. Zij draagt het karakter van een Raamwet. Dat wil zeggen dat binnen de geconcipeerde wet een grote mate van vrijheid wordt geboden voor de regeling van allerlei onderdelen. Deze kunnen later in de vorm van algemene maatregelen van bestuur worden vastgelegd. Hiertoe is een aantal adviescommissies ingesteld waarin o.m. deskundigen uit alle sectoren van het onderwijs zitting hebben. Een waardevolle bron van informatie wordt voorts gevormd door de zgn. experimenteerscholen, waar reeds enige jaren ervaring wordt opgedaan met het vernieuwde onderwijs.

Het kind centraal

DE gedachte die aan de nieuwe wet ten grondslag ligt, is dat het kind in het onderwijs centraal moet staan. Iedere leerling moet zijn bekwaamheden optimaal kunnen ontplooiën. Dit betekent dat het onderwijs zich meer gaat richten op de individuele geaardheid van het kind en dat rekening wordt gehouden met de verschillen in rijpheid, aanleg en interesse tussen de leerlingen. Zo heeft men onder ogen ge-

zien dat de ontwikkeling van het ene kind sneller verloopt dan van het andere, waardoor veel leerlingen aanpassingsmoeilijkheden ondervinden bij de overgang van het lager naar het voortgezet onderwijs. Voorts ligt het feit er, dat de meeste kinderen een eenzijdig gerichte intelligentiestructuur hebben en niet allround begaafd zijn. Het huidige onderwijs (met uitzondering van het montessorisysteem) verlangt echter van alle leerlingen dezelfde prestaties in een voorgeschreven tijdsduur. Bovendien wordt een eenzijdig beroep gedaan op de intellectuele capaciteiten van het kind en krijgen zijn creatieve potenties nauwelijks kans zich te ontplooiën.

Optimale kansen impliceert dat de verschillende schooltypen op elkaar aan moeten sluiten. Een school mag geen eindstation meer zijn maar een rangeerterrein met verschillende overstapmogelijkheden. Een begaafde leerling moet kunnen opklimmen. Een leerling die op een bepaald schooltype niet op zijn plaats blijkt te zijn, moet gemakkelijk naar een andere school kunnen omschakelen.

Wat heeft de nieuwe wet nu te bieden om de bestaande tekorten op te heffen?

De brugklas

EEN van de belangrijkste nieuwe aspecten van ons toekomstig onderwijs vormt de brugklas, ook wel brugjaar genoemd. Deze benaming heeft bij veel ouders tot het misverstand geleid, dat het hier om een overbruggingsjaar gaat tussen het lager en het voortgezet onderwijs. Een soort zevende leerjaar dus. Dit is echter niet zo. De brugklas is geen schakel tussen de twee scholen, maar het is de eerste klas van de nieuwe school. Welk schooltype uw kind ook gaat volgen, hij of zij begint daar altijd in de brugklas. Daarover in een volgend artikel.

E. VAN DER REIJDEN

Rekenschap

HET maartnummer van *Rekenschap* opent met een artikel van prof. Van Praag, *Het kiezen van de keuze*, een 'tussentijdse balans' over het werk en de denkbeelden van Jean Paul Sartre. Wat het eerst opvalt is dat Van Praag al het filosofische en letterkundige werk van Sartre grondig bestudeerd en doorvorst heeft. Vervolgens treft het de lezer, dat hij Sartre's filosofie uiterst kritisch beschouwt en de 'losse schroeven' in het systeem onmeedogend toont, terwijl hij toch voortdurend de originaliteit en de genialiteit bewondert. Wat dan opvalt is, dat hij

Sartre's visie integraal weergeeft en daar zijn visie op de mens en de samenleving tegenover stelt, zó dwingend en kundig, dat de conclusie is: Sartre zegt wel, dat zijn visie een humanistische is, maar dat dat niet het geval is. 'Hoe langer men zich bezighoudt met Sartre, hoe meer men tot de conclusie komt, dat hij een christen is zonder God; de Karl Barth van het atheïsme', zegt Van Praag (pag. 11). Nog een citaat: 'Sartre is de profeet van dit atheïsme, dat de menselijke vrijheid geheel en uitsluitend in het bewustzijn funderen wil. Maar niet alleen de profeet, ook de dogmaticus, die van vrij willekeurige en kwasi-onaanstastbare uitgangspunten uitgaat. De paradox van Sartre is juist gelegen in dit intellectualistisch vrijheids-dogmatisme, waarin de humaniteit schuilt, maar niet zelden ook ondergaat (pag. 11-12). Sartre is, zegt Van Praag, 'een amoralistisch moralist en een ahumanistisch humanist' in navolging van Schaff en hij voegt daarbij 'een atheologisch theoloog voor wie de vervreemding van God het symbool wordt van alle vervreemdingen in de wereld'. Van Praag doet een andere keuze, nl. die van het samen in de wereld zijn. Niet de essentie gaat voor de existentie, maar de potentie in zijn onbepaalde gerichtheid. Zij realiseert zich in de existentie.

HET artikel eindigt met de volgende passage: '...Was het wel de moeite waard: al die woorden, ontledingen, uitleggingen?... En toch loont het de moeite voor wie meent dat de idee een macht wordt, als zij de geesten grijpt, omdat belichaamd bewustzijn en praxis niet te scheiden zijn. Maar de idee heeft zich steeds geblameerd als zij gescheiden was van het belang. Welnu, het belang dat op het spel staat is de menselijke werkelijkheid, of omgekeerd: de gezamenlijke ondergang. De leus van de Verenigde Naties: één wereld of geen is adembenemend juist. Maar zij vergt een filosofie die haar schraagt en niet ondermijnt. Dat kan alleen een filosofie, die het uitzicht op een werkelijk zijn voor de ander; pour autrui. Dat is een zijn, waarin de eigen identiteit tezamen met die van de ander als op een rots-bodem... gevestigd is, doordat het teken van de ander aan de praxis be-teken-is geeft; namens allen voor allen. Dat soort zijn is dienen: mijzelf zijn als de ander. Het stelt een concrete verantwoordelijkheid aan de orde, omdat het beantwoordt aan de uitdaging van het zijn met en tegen de andere. Dit zijn laat zich alleen uitleggen als in de aanvang de navelstreng, die de enkeling verbindt met de wereld, niet doorgesneden wordt. Dat is een zaak van keuze: Het kiezen van de keuze'.

Het is te hopen, dat dit magistrale artikel in het Frans wordt vertaald, opdat Sartre en de zijnen er kennis van kunnen nemen en het kunnen beantwoorden.

Catharina van der Linden stond een mooi gedicht af, *Een boom voor het raam* en een verfijnd en diepgravend stukje proza, *Eentje*.

Libbe van der Wal schreef een eenakter, *Het maanmeisje*. Prof. Schaper bespreekt lovend het rapport *Humanisme en arbeid*, een rapport van Socrates. E. H. F. van der Lely bespreekt *Het beeld van de toekomst* door B. Landheer en redactiesecretaris Spigt zet zijn *Notities van een lezer* voort, waarin hij schrijft over het zo onbekende werk van Walter Calé, over *Moderato Cantabile* van Marguerite Duras en een toneelstuk van Arthur L. Kopit *'Oh poor Dad...'* Beide pennevruchten worden humoristisch, schijnbaar badinerend maar grondig gekraakt.

Dit nummer alleen al verdient gelezen te worden ver buiten de kring van de abonnees.

B.

Proces tegen Hugo Claus

DE Volkskrant van 8 juni bevatte over het proces tegen Hugo Claus een verslag, dat wij in zijn geheel overnemen, waarbij we uitdrukking geven aan een even grote verbazing als verontwaardiging.

De rechtbank van Brugge heeft de schrijver Hugo Claus veroordeeld tot vier maanden gevangenisstraf en 10.000 frank (ongeveer 725 gulden) boete. Claus was beschuldigd van openbare zedenschennis. In normale gevallen legt de Brugse rechtbank wegens openbare zedenschennis een maand voorwaardelijk op, zo verklaarde de officier van justitie onlangs tijdens de openbare behandeling van de zaak tegen de schrijver. Een normaal geval was voor hem zedenschennend gedrag van paartjes in de duinen langs de Belgische kust. Die trekken dan ook de duinen in om zich aan spiedende ogen, in het bijzonder die van de politie, te onttrekken. Wat Claus gedaan had in het openbaar verdiende volgens de officier veel zwaardere straf.

Tijdens het laatste festival van de experimentele film in Knokke bracht Claus een parodie op Marieken van Nimwegen voor het voetlicht. Hij liet daarbij drie poedelnaakte mannen optreden als uitbeelding van de Heilige Drievuldigheid. Er was onder het door de wol geverfde publiek niemand die aan deze artistieke provocatie (of provocatie door een artiest) van de algemeen geldende openbare moraal aanstoot nam. Er was niemand, die zich zó geschokt voelde dat hij naar de politie liep. Afgezien van de verschijning van weinig vleisende kritieken op Claus' laatste opus gebeurde er veertien dagen lang dan ook niets. Toen publiceerde een weekblad, dat zoveel prinsessen-leed in zijn kolommen doet, een larmoyant-

verontwaardigd verhaal over de naakte mannen van Knokke, opgesierd met gekuiste foto's van het gebeuren. Dat was voor de justitie aanleiding voor het instellen van een vervolging. Bijzondere aanstoot nam zij aan het feit dat Claus voor de televisie onomwonden verklaarde dat zijn doel provocatie was geweest en dat hij het bij die ene keer in Knokke niet zou laten.

De rechtbank blijkt zich bij haar uitspraak sluitend door de naakte feiten (en die dan wegens de persoon van de verdachte op vergrote schaal) te hebben laten leiden. Zij zegt in de motivering van haar vonnis dat ongeacht het kunstkarakter, dat aan de gewraakte voorstelling toegekend kan worden, de door het parket aangeklaagde feiten toch strijdig zijn met de goede zeden.

CLAUS heeft twee weken geleden al aangekondigd dat hij bij een veroordeling, al was het maar tot twee frank boete, in hoger beroep zou gaan. Hij was bij de uitspraak niet aanwezig. Hij schijnt op het ogenblik in Kongo te zijn waar geen aanstoot aan naakt genomen wordt. Behalve Claus werden drie buitenlandse gelegenheidszedenschenners door de Brugse rechtbank veroordeeld. Een Parijzenaar kreeg wegens het organiseren van een blote happening, ook al ter gelegenheid van het filmfestival, zeven maanden en 10.000 frank boete. Een Japanner en een Amerikaan, die hun naaktheid in dienst van de experimentele kunst hadden gesteld, kregen drie maanden. Ze zijn alle drie al lang weer uit België weg en zullen, in tegenstelling tot Claus, voorlopig niet terugkomen. Waren het geen mannen maar vrouwen geweest en hadden zij in een stripteasetent opgetreden, dan hadden ze rustig kunnen blijven.

Vrijheid van scheiding

IK ben het van harte met Mevr. Rood-de Boer eens, dat mensen kunnen groeien, volwassen worden en verantwoordelijkheid dragen. Met haar constateer ik dat we gelukkig die richting uitgaan, maar ik ben niet zo optimistisch te menen dat we over het algemeen al zo ver zijn. Misschien lijkt dat zo, in het intellectuele stedelijke milieu waarin Mevr. Rood verkeert, maar laten we niet vergeten dat dit een zeer kleine voorhoede is. Het grootste deel van onze bevolking (de niet-gestudeerden, de provincialen, de zwaar-christelijken) is op dit punt nog veertig jaar achter. De veranderingen voltrekken zich snel, maar m.i. toch niet zo snel als Mevr. Rood in haar optimisme meent.

Maar bovendien ben ik van mening dat we er niet komen met een verandering in de huwelijks-wetgeving alleen. De hele maatschappij is er nog steeds op ingericht dat het huwelijk de man en de vrouw economisch aan elkaar klinkt. Voor de man is een echtgenote de goedkoopste huishoudster, die hem belastingverlaging en woning-faciliteiten bezorgt en waarvan hij verwacht dat ze hem de grootst mogelijke kans tot ontplooiing zal geven. Voor de vrouw is de ongehuwde staat zo onvoordelig (lagere bezoldiging, hoge belasting en verzekeringspremies, moeilijkheden met huisvesting, zorg voor eigen bedoening na het werk) dat de meesten het huwelijk als een veilige begeerlijke haven zien en daarvoor hun eigen wensen, vaak al te lichtvaardig, voor een groot deel offeren. De maatschappij werkt zeer dwingend in de richting van het huwelijk.

Voor de ouder wordende generaties ligt de zaak nog ongunstiger dan voor de jongeren van nu: meestal hebben de meisjes 'vroeger geen kans gekregen op een volwaardig beroep dat ze in of na het huwelijk weer met voldoening zouden kunnen uitoefenen, en meestal is hun kans op herplaatsing bij het ouder worden ook zeer verminderd. Het is geen onzin dat vrouwen indertijd alles voor hun man en kinderen hebben moeten opgeven; de maatschappelijke nood dwong ertoe. Die tijd ligt nog maar kort achter ons en zeer vele van de nu ouder wordende vrouwen zijn er de dupe van geweest.

MAAR gesteld al dat we in onze maatschappij zover waren, dat man en vrouw als (ook economisch) gelijkwaardige, vrije en volwassen persoonlijkheden tegenover elkaar stonden, dan nog vraag ik me af of een huwelijk geen degelijker basis behoeft dan een C.A.O. voor één jaar met het recht van eenzijdige opzegging. Men begint een huwelijk toch om samen iets tot stand te brengen en dan wil men, dacht ik, wel iets meer zekerheid en continuïteit. Wanneer één van beide partners dan later nog mogelijkheden heeft, die er voor de ander niet meer zijn, is een eenzijdige opzegging van de relatie zonder meer een wreedheid (die onder de huidige huwelijkswetgeving overigens ook herhaaldelijk voorkomt), met name wanneer één van beiden ziek of hulpbehoevend wordt. M.i. is het niet onvolwassen om bij het ouder worden in het huwelijk meer zekerheid te verlangen.

En tenslotte: zelfs vrije en volwassen mensen gedragen zich lang niet altijd redelijk, zeker niet als het huwelijkskwesties betreft. In dat opzicht geloof ik dat we dieper moeten graven en meer rekening houden met de donkere zijde van de menselijke aard dan in dit interview mogelijk was en dan meestal in het Humanistisch Verbond geschiedt.

Tot goed begrip: ik ben niet getrouwd en niet gescheiden; heb de veilige haven van het huwelijk niet tot elke prijs willen kopen. Ik bepleit dus bepaald niet de veilige haven tot elke prijs. Maar ik weet wel wat het betekent alleen te zijn in de strijd met een maatschappij, die het de oudere ongehuwden en niet meer gehuwden zo moeilijk maakt.

AN SCHULTE

Geen 'openheid'

VAN tijd tot tijd krijg ik een folder, die lijkt te komen van de Postcheque- en girodienst, en waarin beschreven staat hoe men automatisch en regelmatig geld kan overmaken ten bate van een loterij, waarvoor men een machtigingskaart kan invullen. Men zou bijna denken, dat het hier een staatsonderneming betrof, die o.a. gratis vliegretzen naar Hawaï uitloot. Maar met kleine lettertjes staat dan onderaan: 'Baten zijn bestemd voor de Stichting Katholieke Noden en de Stichting Katholieke Radio Omroep te Hilversum ten behoeve van de bouw van één of meer zenders in Afrika.' De SUS is dus een katholieke aan gelegenheid. Ik meen dit als ongeoorloofde voorlichting en reclame te moeten aanmerken. Waar het geld-inzamelen betreft is de 'openheid' van sommige R.K. blijkbaar nog niet overmatig.

V.

Alstublieft,
Maak van 't leven iets dat ieder mens gegeven is
En houdt ook 't leven van uw tegenstander voor geliefd
Rust niet, Amerika, voor dít uw manier van leven is!
Ik vraag 't u omdat 't mij zo grieft.
Kogels, begraaf die maar bij 't leven dat verdreven is,
Alstublieft!

Guus den Besten

(Naar aanleiding van de aanslagen op één King en twee Kennedy's)

Griekenland

Een aantal personen en organisaties, waaronder het Humanistisch Verbond hebben een brief gericht aan de leden van de Staten-Generaal. De tekst van deze brief luidt als volgt:

Wij, ondergetekenden, hebben kennis genomen van de rapporten, over de behandeling van politieke gevangenen in Griekenland, uitgebracht door 'Amnesty International'. Wij zijn ontsteld over de inhoud ervan.

Er is geen reden, aan de juistheid van de verslagen te twifelen en wij moeten dan ook met verontwaardiging vaststellen, dat in een land, waaraan de beschaving grote verplichtingen heeft, het uitoefenen van een weerzinwekkende terreur mogelijk is geworden.

Het spreekt vanzelf, dat men in Griekenland tegen deze terreur weinig kan beginnen; des te groter is de verantwoordelijkheid der regeringen van andere landen, die van buitenaf druk kunnen uitoefenen.

Wij dringen er dan ook bij uw college met de grootst mogelijke klem op aan, de regering uit te nodigen terstond alle maatregelen te nemen om het huidige regime in Griekenland in een dusdanig isolement te plaatsen, dat het zich niet kan handhaven. Bovendien zijn wij van mening, dat de regering stappen zou moeten doen om ook de regeringen van andere landen deze gedragslijn te doen volgen.

Stellig moet met dit alles niet worden gewacht, tot de klacht tegen Griekenland in de Raad van Europa is behandeld. De rapporten laten niet de minste twijfel aangaande de aard van het huidige regime.

Inmiddels met verschuldigde hoogachting.

ORIËNTATIE

serie A: *Huwelijk en gezin*

- 1 verkering en verloving
- 2 trouwen
- 3 gezinsvorming en opvoeding
- 4 het gemengde huwelijk
- 5 gezin en maatschappij

serie B: *De mens en zijn wereld*

- 1 atoom en kosmos
- 2 existentie
- 3 evolutie
- 4 autonomie
- 5 relativiteit

serie C: *Aziatische godsdiensten*

- 1 islam
- 2 confucianisme/taoïsme
- * 3 hindoeïsme
- * 4 boeddhisme
- * 5 zen-boeddhisme

serie D: *Wereldproblemen*

- 1 het bevolkingsvraagstuk
 - 2 welvaart-armoede
 - * 3 oorlog-vrede
 - * 4 het rassenvraagstuk
 - * 5 communisme en democratie
- * deze deeltjes zullen in de loop van 1968 verschijnen.

prijs per serie f 2,50

deze series bevatten ieder vijf helder geschreven deeltjes, die uitstekend kunnen dienen als uitgangspunt in gespreksgroepen.

ieder deeltje telt ongeveer 24 blz.

bestellingen aan het centraal bureau van het Humanistisch Verbond, postbus 114, Utrecht bij voorkeur door storting of overschrijving van het verschuldigde bedrag op giro 304960 t.n.v. het Humanistisch Verbond, Utrecht.

ANNONCES:

Ds. Joh. P. van Mullem, Baflo (Gr.)
05950-2747. Lezingen over FUTUROLOGIE (toekomst van sex, zede en geloof).

Welke dame (met auto), wonende in Zeist of omstreken, voelt er voor met twee of drie dames (zonder auto) zo nu en dan een plan te maken voor een wandeling op mooie plekje in Nederland. Br. onder no. 79 bur. M. en W.

Buitenkerkelijk?

Vraag inlichtingen over het

Humanistisch

Verbond

postbus 114
Utrecht

(of stuur ons adressen van belangstellenden)

Het Humanistisch Verbond (Stichting Socrates)

roept sollicitanten op voor de functie van

WETENSCHAPPELIJK ORGANISATIE-MEDEWERKER

Taak: organisatie van werkzaamheden (commissies, opleiding, vorming, verzorging) met wetenschappelijke inslag, documentatie, literatuuronderzoek en verslaglegging.
Vereisten: Voltooide universitaire opleiding, organisatorische bekwaamheden, zelfstandigheid en geneigdheid tot samenwerking, humanistische overtuiging. Leeftijd tot $\pm$ 32 jaar.

Salaris: Nader overeen te komen, afhankelijk van opleiding, leeftijd en ervaring.
Sollicitaties te richten aan de directeur van het Humanistisch Verbond. Oudegracht 152 (Postbus 114) te Utrecht.

HUWELIJK

De door het Humanistisch Verbond opgerichte niet-commerciële

CORRESPONDENTIEKRING

helpt u bij het leggen van serieuze

HUWELIJKSCONTACTEN

op basis van eigen keuze.

Vraag brochure met voll. inl. aan de Humanistische Correspondentiekring, postbus 210, Utrecht. A.u.b. 40 ct. postzegels bijsluiten.

INDEX-CIJFERS

van de kosten van het levensonderhoud voor gezinnen van hoofd- en handarbeiders (exclusief sociale lasten) volgens opgave van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

1958	117	
1959	118	stijging 0,85%
1960	121	„ 2,54%
1961	123	„ 1,65%
1962	127	„ 3,25%
1963	132	„ 3,94%
1964	140	„ 6,06%
1965	147	„ 5,00%
1966	156	„ 6,12%
1967	161	„ 3,21%
1968	?	

Omdat „Aurora” het kapitaal van alle op Index-Benaderingsvoorwaarden gesloten verzekeringen met de bovengenoemde percentages heeft verhoogd, hebben de verzekerde bedragen hun koopkracht behouden.

Hoe gaat dit verder?

In de brochure „Index-Benadering, Hoe en Waarom” wordt verteld op welke wijze „Aurora” haar verzekerden een zoveel mogelijk waardevaste levensverzekering biedt.

N.V. LEVENSVZERKERING-MAATSCHAPPIJ

Aurora

Nachtwachttlaan 20, Postbus 9200 Amsterdam - Telefoon 78 33 55

Vakantieoord „de Ark”

Belvédèrelaan 14

Nunspeet

tel. 03412-2404

Van 7 tot 28 september 1968 weer vakantieweken voor personen vanaf 60 jaar.

Prijs per week, inclusief prima verzorging, f 65,-.

Meldt u spoedig aan op bovenstaand adres, waar ook nadere inlichtingen kunnen worden gevraagd.